

Missiegeschiedenis aan de Maas

Het Missiemuseum in Steyl en de toekomst

Het Missiemuseum in Steyl is sinds de oprichting nauwelijks veranderd, maar de tijden zijn dat wel. Een gesprek met conservatoren Paul Voogt en Moed de Vries over de toekomst van het museum en de omgang met de eigen koloniale collectie.

Corine van den Bergh en Hidde Slotboom

Je ziet hem meteen bij binnenkomst, de beer die de indruk van het museum voor zoveel kinderen heeft bepaald. Gooi een muntje in het opgezette dier en hij draait zijn kop naar links en terug naar rechts, terwijl de kaken werktuiglijk op en neer gaan. Het beest was na aanschaf in 1931 meteen een attractie en werd dus ook snel terugverdiend. Dat hij er vandaag nog staat, zegt veel over het Missiemuseum in Steyl, dat juist door de oorspronkelijke presentatie te bewaren rekenschap wil geven van de huidige maatschappelijke discussie. We zijn in het Limburgse Steyl om van de conservatoren te horen voor welke uitdagingen zij geplaatst worden.

Sinds dit voorjaar heeft het Missiemuseum twee nieuwe conservatoren. Paul Voogt (63) deelt de functie met Moed de Vries (29). De aanstelling van twee nieuwe conservatoren is onderdeel van

de professionaliseringsslag die het museum de afgelopen jaren heeft ingezet. De vorige conservator, Truus Coppus, vervulde die functie veertig jaar en was lange tijd de enige betaalde medewerker van het museum. Bij haar afscheid zei ze tegen regionale omroep L1 dat haar bij haar aantreden was opgedragen om 'met haar vingers van het museum af te blijven'. Dat wil zeggen dat ze goed voor het museum moest zorgen, maar verder niets mocht veranderen aan de collectie. Sinds 2018 wordt het museum beheerd

door een stichting, maar de collectie is nog steeds eigendom van de Congregatie van het Goddelijk Woord (*Societas Verbi Divini*).

De missie en het museum

Met die congregatie begon het allemaal, aan het eind van de negentiende eeuw. Arnold Janssen, een Duitse priester met een grote zendingsdrang, had zijn oog laten vallen op Steyl vanwege de locatie, maar het was niet de fraaie ligging aan de Maas die hem naar Limburg bracht. Bis-

Wat met geweld is geroofd, moet volgens die richtlijnen altijd worden teruggegeven. Maar de uitdaging is om te achterhalen of dat zo was.

Conservator Moed de Vries. Beeld Missiemuseum

marcks *Kulturkampf*, zijn strijd tegen de rooms-katholieken, maakte de oprichting van een nieuwe congregatie in Duitsland een hachelijke kwestie. Daarom zocht Janssen een plek dicht bij de Duitse grens. In 1875 richtte Janssen de Congregatie van het Goddelijk Woord (SVD) op en vanaf 1879 zond de congregatie missionarissen uit over de wereld. De eersten vertrokken naar het Chinese keizerrijk, maar anderen gingen later naar vele andere landen, zoals Japan en Papoea-Nieuw-Guinea. Vanaf de eerste missiereizen stuurden de SVD-missionarissen objecten uit de missiegebieden terug naar Steyl. In het Missiehuis ontstond met die spullen al snel een privémuseum van de congregatie. (Het Missiehuis is nog steeds operatief, nu ook als woonhuis voor mis-

sionarissen in ruste en als verblijf voor visiterende missionarissen.) Het museum vond later tijdelijk een plaats in de drukkerij van de zelfvoorzienende congregatie. In 1931 werd het museum geopend op de huidige locatie. Voor die tijd was de collectie in het Missiehuis zelf ondergebracht. Bij de indeling en inrichting van de nieuwbouw speelde broeder Berchmans een grote rol. 'Berchmans werd als missionaris uitgezonden naar Brazilië, maar werd daar ziek en keerde daarom terug naar Nederland', aldus Voogt. 'Hij had een grote belangstelling voor vlinders en gebruikte het museum daarom ook voor het verwezenlijken van zijn eigen belangstelling voor natuurhistorie.' Maar Berchmans overleed al in 1934, slechts drie jaar na de opening van

de nieuwbouw, waarna de broeders tot 1980 zelf voor het onderhoud zorgden. Daarbij veranderden ze maar heel weinig aan de presentatie die Berchmans ontworpen had. Het museum bleef daardoor min of meer in dezelfde staat als in 1934, kleine veranderingen daargelaten. De Vries: 'Berchmans had zich laten inspireren door ideeën die voor die tijd heel vooruitstrevend waren. Het idee was om opgezette dieren in hun natuurlijke habitat te presenteren. Een ijsbeer zette je op een (nagemaakte) witte rots, niet op een houten plankje.'

Je zou de oorspronkelijke functie van het museum daarom kunnen samenvatten als 'informerend met een doel': het gaf toekomstige missionarissen enerzijds een beeld van de wereld die ze zouden aantreffen en het gaf de geïnteresseerde gelovige anderzijds een beeld van het missie- en beschavingswerk dat rond de wereld werd verricht. Het tentoonstellen van 'heidense' objecten paste binnen die didactiek: zo konden toekomstige missionarissen weten wat ze zouden kunnen aantreffen. De antropologische vitrines zijn, in lijn met de ideeën van toen, ingedeeld naar de vermeende mate van 'beschaving' van verschillende volkeren. Helemaal vooraan staat de vitrine met voorwerpen uit China, meteen daarachter die uit Japan en pas daarachter die met objecten uit Papoea-Nieuw-Guinea.

Die manier van denken was beïnvloed door Janssen zelf, die wetenschappelijk geschoold was en zijn congregationisten aanmoedigde om te publiceren. Zo had de orde vanaf het begin antropologische ambities. Helemaal voor in het museum staat bijvoorbeeld een Chinees voorouderhuis, dat werd verbrand als de familie er niet meer voor kon zorgen. Dit voorouderhuis is afkomstig van een verarmde, bekeerde Chinese familie en zou volgens de traditie verbrand moeten zijn om de voorouders een plaats te geven in het hiernamaals, wat erg belangrijk was in de Chinese traditie. In plaats daarvan is het aan de missionaris gegeven en aan het museum gezonden. De vraag is hoe vrijwillig dat gebeurd is, hoewel de missionaris zelf liet optekenen dat hij er een 'aalmoes' voor gegeven had.

De collectie en de toekomst

De functie die het museum vroeger had, heeft het vanzelfsprekend niet meer. De ambitie van museum en conservatoren is daarom om het museum bij de tijd te brengen, maar dan zonder de

inmiddels unieke collectiepresentatie te veranderen. Voogt: 'Er is nu bijna geen context: er is wel een audiotour, maar die is niet erg systematisch en datzelfde geldt voor de sporadische toelichtingen bij objecten. Er moet als het ware een schil rond het museum komen, waar die toelichting gegeven kan worden zonder de historische collectiepresentatie aan te tasten.'

Voogt: 'We zouden iets digitaals kunnen toevoegen aan de bestaande ruimte, maar veel veranderen aan de bestaande vitrines willen we niet. Er is wel ruimte om tijdelijke tentoonstellingen te organiseren. Daar zijn we nu mee bezig. Een van die tijdelijke tentoonstellingen gaat over paradijsvogels, waarvan de ve-

ren in de negentiende en twintigste eeuw in kleding werden verwerkt. Berchmans verzamelde paradijsvogels en handelde er ook in.' De Vries: 'De congregatie was een grote speler in de paradijsvogelhandel. In zo'n tentoonstelling komt heel veel samen: het koloniale verleden raakt er aan het lokale verleden van Steyl.' Voogt: 'Voor deze tentoonstelling is Marc Argeloo gastcurator. Hij komt vaak in Papoea-Nieuw-Guinea, waar veel van die vogels gevangen werden. Hij probeert daar samen met studenten van de lokale universiteit in contact te komen met de nazaten van de jagers die de vogels destijds gevangen hebben.' De Vries: 'Het idee is om vaker op een soortgelijke manier samen te werken met de voormalige missielanden'.

De Vries: 'We zijn bezig met het opstellen van een collectieplan en daarna gaan we aan de gang met het uitwerken van het acquisitiebeleid. We nemen vrijwel geen objecten meer op, tenzij ze van belang zijn voor de geschiedenis van de SVD en de missie. In dat geval zouden we aanschaf kunnen overwegen. Zo hebben we onlangs een diploma verworven dat is uitgereikt door de SVD in 1928. Maar bijvoorbeeld een nieuwe opgezette leeuw komt er zeker niet.' Voogt: 'Na de sluiting van het missiemuseum van de *Société des Missions Africaines* in Cadier en Keer heeft de SVD die collectie in bruikleen genomen. Maar nu richten we ons op deze orde en op deze periode. Er is wel een depot, maar daar is de ruimte beperkt. Bovendien hebben we onze handen vol aan het ontsluiten ervan.'

Koloniaal erfgoed

Wat zou het museum doen als zou worden gevraagd om teruggave van objecten? Dat is volgens Voogt nog niet aan de orde geweest: 'Het is in eerste instantie aan de congregatie, want het blijft hun collectie. Het museum heeft die enkel in langdurige bruikleen. De SVD stelt zich wel heel erg open voor de huidige maatschappelijke discussie over koloniaal erfgoed en wil zich graag conformeren aan de richtlijnen van de commissie koloniale collecties uit 2020. Wat met geweld is geroofd, moet volgens die richtlijnen altijd worden teruggegeven. Maar de uitdaging is om te achterhalen of dat zo was. We weten bijvoorbeeld niet van individuele objecten wie ze naar Steyl heeft gestuurd, hoewel de objecten zelf vaak wel goed zijn gedocumenteerd. In grote lijnen is het waarschijnlijk zo gegaan: bij de bekering tot het christendom deden inheemse volken afstand van hun "afgodsbeelden". De meeste daarvan werden vervolgens begraven of verbrand; de mooiste voorwerpen werden naar Europa gestuurd. Van roof in strikte zin is waarschijnlijk dus maar zelden sprake geweest. *Steinharts biecht* (2020), het boek van Karel Weener over de lutherse zending op de Batoe-eilanden, is een goede casestudie van de manier waarop dat elders in zijn werk ging.'

Onderdeel van de collectie is een schild met daarin een menselijke schedel. Zo'n object stelt het museum weer voor andere uitdagingen. Voogt: 'Het tentoonstellen van voorwerpen met menselijke resten is vanzelfsprekend altijd iets waar een museum heel goed over moet naden-

Conservator Paul Voogt. Beeld Missiemuseum

PERSONALIA

Paul Voogt was de afgelopen twintig jaar werkzaam in het management van musea. Hij was hoofd Publiek & Presentatie van het Tropenmuseum, hoofd Sector Publiek van Naturalis en directeur van het Universiteitsmuseum Utrecht. Daarnaast was hij betrokken bij museale vernieuwingsprojecten in Kenya en Tanzania (Zanzibar). Hij is onder meer bestuurslid van Museum om de Hoek, een samenwerkingsverband van 23 kleine musea en buurtmusea in Amsterdam.

Moed de Vries was de afgelopen twee jaar werkzaam als junior conservator op de wetenschapsafdeling van Teylers Museum, Haarlem. Hier heeft ze ervaring opgedaan in het conservator-schap, de ontsluiting en inventarisatie van de collectie en het maken van tentoonstellingen. Hiervoor heeft ze in haar Research Master History and Philosophy of Science onderzoek gedaan naar Nederlandse natuurhistorische collecties.

ken. Het is belangrijk om de herkomst van zulke voorwerpen te onderzoeken en aan de hand daarvan een beslissing te nemen. In het Tropenmuseum, waar ik eerder gewerkt heb, wordt bijvoorbeeld sinds kort weer één voorwerp met een menselijke schedel tentoongesteld, nadat daarvoor toestemming is gegeven door de stam waar die oorspronkelijk vandaan komt. In dat geval werden deze voorwerpen ook door het volk waar ze

vandaan komen tentoongesteld, hoewel dat natuurlijk in een andere setting was. Hoe we met dit geval zullen omgaan, is dus afhankelijk van wat er uit het onderzoek naar de herkomst van het object komt. En natuurlijk ook uit eventueel contact met verwanten van het volk waar dit schild vandaan komt.'

De voorwerpen werden niet alleen gebruikt voor missionarissen in opleiding,

maar ook om de "leken" te laten zien dat het hard nodig was om de stammen "beschaving" bij te brengen. Dat dit een van de doelen was van het museum zie je bijvoorbeeld in de advertentietekst waarmee de *SVD* in de jaren dertig bezoekers probeerde aan te spreken. Hierin is vermeld dat attributen van verschillende "primitieve en heidensche volken" te bezichtigen zijn in het museum. De *SVD*, die nog steeds wereldwijd actief is, heeft moeite met hoe er in het verleden is omgegaan met de volken in de missiegebieden. Het museum wil de komende jaren de objecten van context voorzien en de bezoeker de discussie over het koloniale erfgoed meegeven. Dat wil het museum bewerkstelligen door meer aandacht te schenken aan verhalen, zoals dat van het Chinese voorouderhuis. Daarnaast lopen er via de *SVD* veel lijntjes naar landen van herkomst. Steyl is nog steeds een centrale plaats voor voormalige missielanden, omdat Arnold Janssen er begraven ligt. Veel paters en broeders vanuit vroegere missiegebieden komen naar Steyl om zijn graf te bezoeken. Het is de bedoeling om in de toekomst samenwerking en samenspraak te hebben met de landen van herkomst die in dit museum vertegenwoordigd worden.

Af en toe vragen bezoekers naar de visie van het museum op koloniaal erfgoed, maar dat blijft beperkt doordat de collectiepresentatie niet verhalend is. Voogt: ▷

De ambitie is om het museum bij de tijd te brengen, maar dan zonder de inmiddels unieke collectiepresentatie te veranderen.

De preparatie van een Indiase koningstijger met een Steyler kalf. Beeld Missiemuseum

'Het Tropenmuseum in Amsterdam had tot voor kort nagebouwde decors, inclusief de geur die daarbij hoorde. In de jaren zeventig was dat vooruitstrevend, omdat objecten werden tentoongesteld in een reconstructie van de wereld waarin ze ooit functioneerden. Later werden daar vragen bij gesteld. Weten jullie wel dat Afrika meer is dan dorpen met hutjes van leem? Waarom laten jullie dat niet zien?' De Vries: 'Er is zeker geen sprake van koloniale nostalgie. Bezoekers die hier ooit op schoolreis zijn geweest voelen soms wel weemoed naar hun kindertijd, juist omdat het museum zo weinig is veranderd.' Voogt: 'Het enige wat ze missen is de sigarenlucht'.

Volle vitrines

We gaan het museum in en komen terecht in een ruimte waarin de tijd negentig jaar lijkt te hebben stilgestaan. Een reconstructie van de werkkamer van broeder Berchmans, compleet met zijn instrumenten, geprepareerde vlinders en een pop met zijn habijt, vormt de introductie van de rondleiding. Daarna gaan we naar de grote tentoonstellingsruimte. Daar binnenlopen is een overweldigende ervaring: mudvolle vitrines met verschillende soorten opgezette vogels, tijgers, ijsberen, bruine beren, apen, knaagdieren en waterdieren. De Vries wijst verschillende vogels aan: 'Dit zijn uitgestorven vogels. Je ziet verder dat sommige dieren helemaal niet vakkundig zijn opgezet, en daardoor in een onnatuurlijke houding staan. Het mooiste stuk uit dit museum vind ik de Bengaalse tijger met het kalf, die persoonlijk door broeder Berchmans zijn opgezet. Het uitbeelden van wilde dieren in actie zorgt ervoor dat de opstelling heel dramatisch is. Het kalf komt overigens gewoon hier uit de buurt, zo kon de scène betaalbaar levendiger worden gemaakt. Door deze taferelen konden missionarissen zich voorbereiden op de "barbaarse" toestanden die ze tegemoet gingen en de leken moesten zo sympathie opvatten voor het werk dat zij deden.'

Het museum lijkt in eerste instantie meer een natuurhistorisch en antropologisch rariteitenkabinet dan een missionair museum. Maar door de verhalen die wél bewaard zijn gebleven, is de missie weer duidelijk aanwezig. 'We staan nu bij de vitrine met objecten uit Nieuw-Guinea, waar een hoofdtooi zichtbaar is met een krokodillenkopje aan de achterkant', vertelt Voogt. 'Vrouwen die trouwden, bonden dit om hun hoofd.

In de missie ging dit een grote rol spelen omdat vrouwen die het klooster in gingen, tot non gewijd werden door middel van dezelfde ceremonie en deze hoofdtooi, die dan het symbool was van de vereniging met Christus.' De hoofdtooi staat helemaal in de achterste vitrine van de ruimte. 'Zoals gezegd, hoe dichterbij de deur, hoe hoogstaander de voorwerpen gevonden werden. Desalniettemin bevat de collectie uit Papoea-Nieuw-Guinea zeldzame objecten. De paters

hadden duidelijk oog voor wat bijzonder was.'

Eén vitrine herinnert heel direct aan de missie. Tegelijk is het een curieuze vitrine, een overblijfsel van een herinneringscultuur die is verdwenen of in elk geval nauwelijks meer bestaat. Erin liggen twee paar traditionele Chinese kleding en een afgeknipte vlecht. Voogt: 'Dit is de kleding van twee in China vermoorde missionarissen, Franz Nies en Richard Henle, die zijn omgebracht

Het museum lijkt in eerste instantie meer een natuurhistorisch en antropologisch rariteitenkabinet dan een missionair museum.

Berchmans en de beer. Beeld Missiemuseum

tijdens de zogenaamde Bokkersopstanden van 1897. Vanwege de compromissloze stijl van handelen van de kerk in dit gebied, maakten de missionarissen zich niet geliefd. Uiteindelijk leidde dat ook tot de dood van Henle en Nies, ook al was het wat we nu 'een vergismoord' zouden noemen. Dit werd hier in Steyl tentoongesteld als herinnering aan de "martelaren". Nu zie je nog wat fletse vlekken op de kleding, maar toen de objecten hier net waren en ze nog achter gordijnen werden tentoongesteld, waren de bloedvlekken nog duidelijk zichtbaar.' Zo wordt bij de uitgang heel duidelijk wat elders impliciet blijft: dit was een museum met een missie. Het doel van museum en conservatoren is om dit verhaal van context te voorzien en te blijven vertellen. <

Erik A. de Boer

Kerkgeschiedenis als *quiet science*

Welke rol kan de beoefening van de kerkgeschiedenis spelen in het helen van breuken? In de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken ontstonden binnen twee decennia na de Vrijmaking van 1944 nieuwe barsten in de gevonden eenheid. Splijtstof was hoe zich te verhouden tot de Gereformeerde Kerken in synodaal verband (GKN) en daarbij hoe over de Vrijmaking te spreken. Wat het een door de Heer geschonken exodus of een betreurenswaardige broedertwist? De zogenoemde Open brief van 1966 en de veroordeling ervan door de synode van Amersfoort-West in 1967 veroorzaakten schokgolven die tot een breuk leidden. Zo'n twintigduizend kerkleden vormden op termijn de Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK), terwijl circa zeventigduizend leden de naam Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) (GKv) behielden. Vijftig jaar later is heling van de breuk tussen de 'twee huizen van de Vrijmaking' (de uitdrukking is van dr. Henk de Jong) in zicht. Beide kerkformaties beogen in 2023 samen te gaan onder de vlag van de Nederlandse Gereformeerde Kerken.

Opvallend is de rol van de (kerk)historici hierbij geweest. De trilogie *Vuur en vlam*, gevuld door jonge historici, gaf in de jaren negentig beschouwingen over 'aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerd leven'. Het Archief- en Documentatiecentrum, verzamel- en bewaarplaats voor GKv en NGK, stimuleerde onderzoek. Congressen over J.G. Geelkerken, S. Greijdanus en B. Holwerda confronteerden bezoekers en lezers met het gezamenlijke verleden. De promotie van Ab van Langevelde op een biografie over C. Veenhof, getiteld *In het klimaat van het absolute*, staat in die traditie. Ondergetekende publiceert *De schele dominee*, een biografie over R. Brands, de eerste predikant die daags na de synodale veroordeling van de Open brief geschorst werd vanwege zijn handtekening onder die brief. Dit boek hielp om in de concrete situatie van de gescheurde gemeente te Oegstgeest na vijftig jaar tot verzoening te komen.

De generale synode van de GKv heeft teruggekeken op de veroordeling van de Open brief in 1967. Het rapport dat deputaten daartoe aanboden probeerde niet de geschiedenis te herschrijven, maar de kerkrechtelijke aanpak van toen te confronteren met het destijds geldende kerkrecht. Vijftig jaar later biedt de beoefening van de kerkgeschiedenis de rust die in de concreetheid van het kerkelijk conflict niet te vinden was. De rust om de teksten van toen te herlezen, met het oog op inleving in emoties aan beide kanten, tot weging van kerkordelijke afspraken en kerkrechtelijke toepassing.

Vijftig jaar na de breuk leven er nog generaties die de breuk destijds meemaakten: de kinderen, pubers en adolescenten uit de jaren zestig en zeventig. Ook zij hadden het nodig tot rust te komen en verantwoordelijkheid te nemen voor het verleden dat hen overkwam. Het is geweldig als het rustige ambacht van de geschiedschrijving, ook van de kerken, daaraan bijdraagt. <

Erik A. de Boer is hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Theologische Universiteit Kampen.